

предприятиях туристической отрасли региона.

Ключевые слова: маркетинг услуг туристических предприятий, психолого-поведенческие факторы, схема оптимизации маркетинговой деятельности, комплекс маркетинга, система массового обслуживания.

Summary

This paper is devoted to the development of the marketing complex on the market of tourist services and to methodical approaches to improvement of the marketing activity of tourist enterprises in the region.

Key words: marketing of services on tourist firm, psychological and behaviour factors, a scheme of optimization of the marketing activity, marketing complex, queueing system.

Список використаних джерел

1. Атанасова Л. Маркетингови изследования в туризма. – Бургас: Селекта, 1998. – 271 с.
2. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 176 с.
3. Основы туристской деятельности: Учебник / Г.И. Зорина, Е.Н. Ильина, Е.В. Мошняга и др.. – М.: Совет. спорт, 2000. – 200 с.
4. Туніцький Н. О. Системний підхід до організації маркетингу на підприємстві / Н. О. Туніцький // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 4. – С. 29-35
5. Федько В. П. Основы маркетинга для студентов вузов / Федько В. П. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2009, – 511 с.

УДК 631.1

Ключник А.В.

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ – ФАКТОР ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ФОРМУВАННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економічної системи України характеризується значними змінами в організації виробництва на національному і міжнародному рівнях, що є основою для активного формування нового типу економічних відносин між економічними суб'єктами, а також розвитку нових механізмів реалізації їх економічних інтересів. Важливим стає ефективне використання переваг суспільного поділу праці і запровадження інтенсивних форм організації інноваційних процесів, що веде до кластеризації економічних систем. Формування економічних кластерів стає визначальним чинником підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки та аграрного сектору, зокрема, в умовах глобалізації.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані з принципами роботи кластерів, висвітлюються в роботах вітчизняних вчених: В.Базилевича, І.Бураковського, З.Варналія, М.Войнаренка, Б.Губського, П.Єщенка, Я.Жаліла, Б.Кваснюка, С.Кримського, Д.Лук'яненка, І.Михасюка, А.Мокія, С.Мочерного, В.Новицького, Ю.Павленка, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, А.Поручника, О.Розенфельда, П.Т.Саблук, Є.Савельєва, В.Савченка, В.Сизоненка, С.Соколенка, М.Тимчука, А.Філіпенка, В.Чужикова, О.Шниркова та інших. Ця

проблематика розглядається в дослідженнях багатьох зарубіжних авторів, зокрема в працях В.Бандурина, В.Гжегожа, С.Долгова, П.Жозета, Е.Леммера, Ж.Мингалевої, М.Кітінга, Дж.Клегга, М.Портера, В.Прайса, Д.Радеби, А.Ругмана, П.Самуельсона, Дж.Сороса, С.Ткачевої, Ю.Уеннопа, Д.Якобса, Л.Янга та інших.

Разом с тим у вітчизняній науковій літературі по суті не існує цілісного дослідження розгляду кластеризації – як фактора економічного розвитку підприємств сільських територій, недостатньо повно розкрито причинно-наслідкові залежності та наслідки формування і розвитку кластерних об'єднань, потребують подальшого визначення та обґрунтування критерії та чинники ефективного функціонування кластерів, їх роль в посиленні конкурентних позицій аграрних суб'єктів на ринку.

Мета дослідження полягає у обґрунтуванні системи економічних відносин, що складаються в процесі формування і функціонування економічних кластерів, та визначенні впливу кластеризації на ефективний розвиток підприємств сільських територій та на формування їх конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. співробітництво дедалі більше розглядають як альтернативу конкурентній боротьбі, а власне конкуренцію – як стимул до підвищення ефективності розвитку суспільства. Необхідність кластеризації аграрного сектору економіки, яка по суті є продовженням теми кооперації та корпоратизації, обґрунтовується вітчизняними та зарубіжними науковцями - Г.К. Броншпаком [3], М.Ф.Кропивко [7], М.Портером [1] та П.Т. Саблуком [8].

Незважаючи на те, що в Україні немає законодавчої бази для розвитку кластерів, перші такі формування з'явилися ще 1998 року. Найбільш яскраві приклади становлення, розвитку та функціонування кластерів на території України зосереджено у таблиці 1.

Таблиця 1

Приклади вітчизняного досвіду функціонування кластерів

Регіон, місто	Кластери
Донецька область	Вугільний кластер
Хмельницька область	Швейний, будівельний, сільського туризму
Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Львівська області	Гірсько-туристичний комплекс «Буковель»
Черкаська область	Міні-кролекластер
Житомирська область	Кластер з каменеобробки

Джерело: Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф.Кропивко // Економіка АПК. – 2010. - №1. – С. 3-9; Якель Р. Знання плюс...кластеризація економіки

В загальнотеоретичному значення кластер тлумачиться як об'єднання однорідних елементів, що може розглядатись як самостійна одиниця, має певні властивості, виконує спільну функцію з ефективністю, більшою ніж одиничний елемент, та який управляється як єдине ціле. Згідно з визначенням М.Портера [46], який власне і ввів це поняття у економічну науку, кластери – це сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників та постачальників послуг;

фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу.

На думку П.Т. Саблука [7], кластер являє собою міжгосподарське територіальне об'єднання взаємодоповнюючих підприємств, що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції, а також інфраструктурних складових, в числі яких органи державної влади та наукові установи.

Визначальними у кластері є прямі зв'язки між учасниками, ефективність яких заснована на двох ключових положеннях: потреба у співпраці з іншими для налагодження ефективного виробництва конкурентоспроможної продукції; наявність конкуренції між партнерами, що спонукає учасників до створення інновацій.

Особливо актуальним, на нашу думку це є для аграрного сектору економіки, де відчувається гальмування інноваційного розвитку. Згідно з моделлю розвитку кластера, дане формування включає в себе майже всі інфраструктурні елементи, обґрунтовані вітчизняною економічною наукою як необхідні для розвитку агропромислового виробництва. Відмінністю (та, на нашу думку, перевагою) кластерної моделі є наявність суспільної складової, що забезпечує вирішення актуальної проблеми розвитку села.

Позитивною рисою кластерної моделі є саме системність, наявність єдиного управління, співпраці державних структур та приватного сектору, що дає змогу сформуванню комплексний підхід до формування конкурентоспроможного аграрного сектору економіки та ефективного розвитку сільських територій. Задля ефективної організації кластерного об'єднання необхідно дотримуватись низки принципів, основними з яких є:

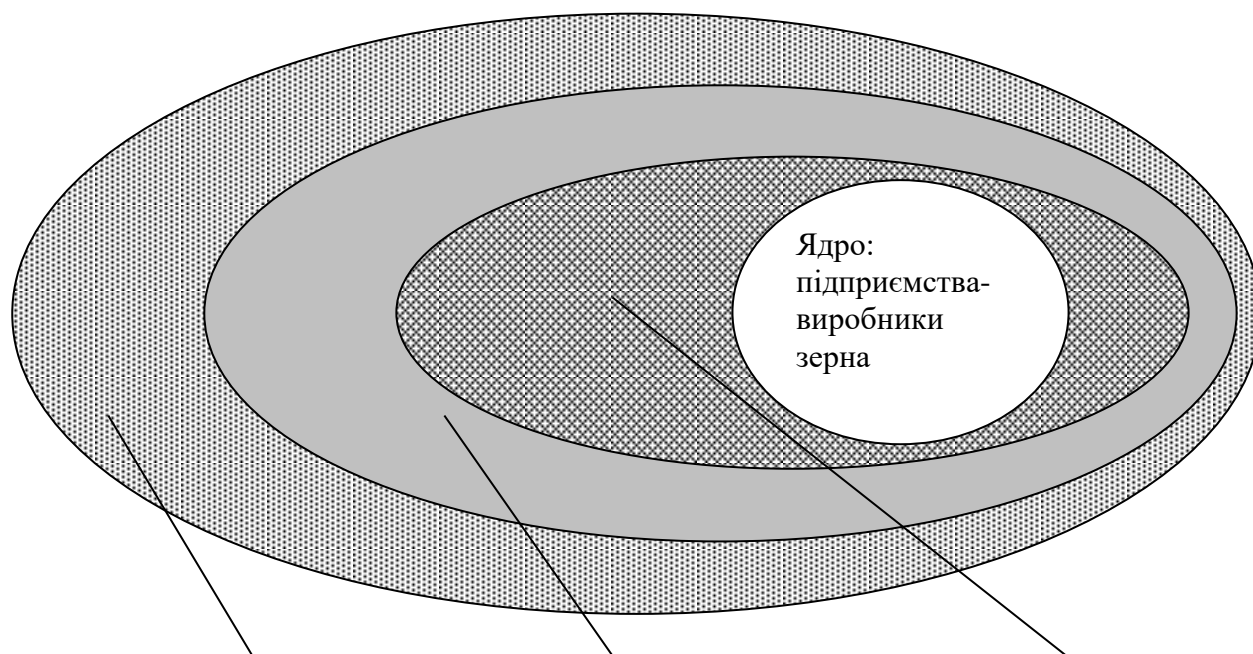
- 1) наявність єдиного бренду. Для агропромислового виробництва це може буди вид продукції: зерно, овочі, молоко, м'ясо великої рогатої худоби та ін. Технології їх виробництва різні, а отже і набір та способи взаємодії підприємств і організацій продуктових ланцюгів різняться;
- 2) наявність лідера (інтегратора) – великого підприємства, що визначає довготривалу господарську та інноваційну стратегію всіх учасників кластера;
- 3) добровільність і відкритість членства в кластері самостійних підприємств, організаційна форма – асоціація або неформальне (договірне партнерство). Економічні відносини в кластері вибудовуються не на основі відносин власності, а на основі взаємовигідної спільної діяльності. Керівництво розвитком кластера здійснює Рада учасників шляхом консенсусного прийняття спільних рішень;
- 4) спільна дистрибутивна мережа виведення товару на ринки (включаючи міжнародні). Це є особливо актуальним, оскільки одне з головних завдань підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників – зменшити роль посередників;
- 5) кооперація, взаємодоповнюваність і довіра, що базується на паритетному обміні між учасниками продуктового ланцюга. Як доходи, так і ризики розподіляються пропорційно вкладу учасників у виробництво кінцевого продукту;
- 6) незалежність учасників, господарська та юридична самостійність, захищеність прав власника;
- 7) збалансування інтересів учасників кластеру – забезпечення рівних економічних умов господарювання і рівновигідність виробництва для всіх учасників кластера;
- 8) ефективна демократична система самоорганізації та самоуправління, що базується на аналітичних, регулятивних і координаційних функціях;
- 9) об'єднання виробництва окремого виду сільськогосподарської продукції, її переробки, зберігання і реалізації в єдиний технологічний ланцюг;
- 10) вищі стандарти якості вироблюваної продукції. В кластерному механізмі інтеграції неякісний проміжний продукт, що виробляється одним із учасників продуктового

ланцюга, не буде сприйматися іншими. Даний принцип є особливо важливим у контексті необхідності підвищення якості сільськогосподарської продукції, приведення її до відповідності міжнародним стандартам, що забезпечить її конкурентоспроможність на зовнішньому ринку;

11) наявність третейського суду. Всі спори, що виникають між учасниками, повинні вирішуватись переважно всередині кластера. На нашу думку, це сприятиме налагодженню атмосфери взаємної довіри та відповідальності, а також підвищить динамічність процесу вирішення спорів;

12) тісна взаємодія кластерного об'єднання з органами влади та місцевого самоврядування на засадах приватно-державного партнерства. Кластери формують економічний базис територіального розвитку, тому органи влади зацікавлені в їх становленні, а формування стає функцією органів регіонального і державного управління;

13) соціальні перетворення, розвиток територій.

Блок зовнішньої інфраструктури:
 - інфраструктура інноваційного розвитку (консалтингові, дорадчі, наукові і освітні установи);
 - фінансово-кредитна інфраструктура (банки, страхові компанії, кредитні спілки, агропромислові фінансові групи, лізингові компанії);
 - суспільна інфраструктура (органи місцевого самоврядування, регіональної влади, громадські організації)

Блок внутрішньої інфраструктури:
 - маркетингова складова (товарні біржі, агроторгові домми, заготівельні пункти, обслуговуючі кооперативи, оптові й роздрібні ринки, виставки, ярмарки, аукціони);
 - агросервісна складова: (транспортні підприємства, станції технічного обслуговування, служби захисту рослин).

Кластероутворювальний блок:
 основні учасники продуктового ланцюга – виробники та постачальники техніки, засобів захисту рослин, добрив, переробні підприємства

Рис. 1. Модель зернового кластера Миколаївської області

Джерело: розроблено на основі Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф.Кропивко // Економіка АПК. – 2010. - №1. – С. 3-9

Кластерний підхід є надзвичайно перспективним з точки зору впровадження його у аграрний сектор економіки. На нашу думку, стратегічна мета підвищення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських виробників повинна ґрунтуватися не лише на зростанні ефективності агропромислового виробництва, але й на розвитку сільських територій.

Розглядаючи можливість формування кластера в агропромисловому виробництві на території Миколаївської області, доцільно виділити пріоритетні напрями його розвитку, що дозволять найповніше використати реальні й потенційні переваги регіону. Враховуючи наявні переваги, такими галузями можуть стати зерновиробництво, виробництво олійних культур, овочівництво. Великий виробничий потенціал становлять і тваринницькі галузі – м'ясне та молочне скотарство, свинарство, птахівництво.

Нами розроблено модель зернового кластера Миколаївської області – як прогресивний спосіб організації галузі з найбільшим виробничим та експортним потенціалом серед усіх галузей сільського господарства регіону (рис.1).

Відповідно до рисунку 1, модель зберігає всі складові інфраструктури аграрного ринку у її класичному розумінні. Додатковий компонентом є суспільна інфраструктура, яка, власне і надає кластеру соціальне спрямування. На нашу думку, доцільним та логічним є ініціювання формування кластеру саме виробниками зерна, оскільки вони найбільше зацікавлені у покращенні своєї позиції – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. До складу кластероутворювального блоку при цьому повинні входити виробники та постачальники техніки, засобів захисту рослин, добрив, переробні підприємства.

Незважаючи на те, що кластеризація повинна охоплювати лише ключові галузі господарства регіону, створюючи «точки опори», в Миколаївській області відчувається потреба у продукції тваринного походження, зокрема, якісної м'ясної та молочної продукції. Крім того, існує об'єктивна необхідність збалансування виробництва продукції рослинництва та тваринництва, зокрема в товарній структурі експорту сільськогосподарської продукції регіону. Тому, на нашу думку, доцільним є створення в межах регіону експортного кластера м'ясопродукції (рис. 2).

В даному випадку ядром кластера можуть виступати як підприємства, що вирощують худобу, які наразі зацікавлені у підвищенні ефективності виробництва та реалізації своєї продукції, так і переробні підприємства, харчові виробництва, що відчувають нестачу якісної сировини. В даному випадку блок внутрішньої інфраструктури включатиме, аналогічно з зерновим кластером, маркетингову та агросервісну складову. Проте до маркетингової складової необхідно ввести аукціони живої худоби, до агросервісної – ветеринарні служби. Окреме значення у цьому випадку має експортна маркетингова інфраструктура.

Блок зовнішньої інфраструктури, що включає інфраструктуру інноваційного розвитку, фінансово-кредитну та суспільну інфраструктуру, є спільним для кластерів, оскільки виконує однорідні функції.

Існує думка, що для організації багатовекторного кластера, такого, як, наприклад, кластер м'ясопродукції, ефективним є створення системи підкластерів [68, 80, 86]. Проте, на нашу думку, наявність кількох рівнів управління може викликати ускладнення в прийнятті рішень. Тому доцільним є організація управління на рівні кожного окремого кластера, а також об'єднання кластерів під керівництвом спільних органів управління.

В кластерах, що сформувалися на добровільних і взаємовигідних засадах, об'єднувальним началом є рада. Вона співпрацює з державними управлінськими й іншими структурами як регіону, так і за його межами. До її складу входять керівники фірм, організацій, підприємств, а також представники регіональних управлінських структур. Рада кластера має тільки координаційні, аналітичні та подібні їм функції.

Управління діяльністю кластерів Миколаївського регіону (зерновим, олійним, молочним, м'ясним) повинна здійснювати координаційна рада на чолі з головою —

найвпливовішим керівником одного з кластерів, або однієї із організацій (учасників) того чи іншого кластерного утворення. Допомагають йому в цій діяльності заступники – керівники кластерів за напрямками господарювання. Ця координаційна рада вирішує питання, що є характерними для кластерів регіону – актуальними для всієї аграрної сфери області, наприклад: яку, скільки, коли та де закупити сільгосптехніку, пально-мастильні матеріали тощо, а також щодо надання допомоги в соціально-культурній, духовній та рекреаційній сферах сільських територій регіону.

Рис.2. Модель експортного кластера м'ясопродукції Миколаївської області
Джерело: власні дослідження

У період між засіданнями координаційної ради агропромислових кластерів усю поточну й підготовчу до наступного засідання роботу веде виконавча адміністрація (рис. 3). Очолює її також голова координаційної ради зі своїми заступниками. Базуватися виконавча адміністрація може в структурі, де працює за основним місцем роботи голова, або один із його заступників, або на базі управління агропромислового розвитку області чи районів.

Управління окремим кластером також здійснюється координаційною радою, яку очолює керівник підприємства-учасника кластера. Заступниками голови виступають головні профільні спеціалісти кластера. Основною діяльністю кластера на чолі із координаційною радою та виконавчою адміністрацією є активна розробка закінченого

циклу робіт, технологій щодо ефективного виробництва тієї чи іншої продукції. Поточну роботу кластера здійснює виконавча адміністрація. Загальна схема управління кластерами Миколаївського регіону представлено на рисунку 4.

Рис.3. - Функції виконавчої адміністрації кластерів Миколаївської області
 Джерело: сформовано на основі Бакум В.В. Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах / В.В. Бакум // Економіка АПК. – 2009. - №1. – С. 21-27

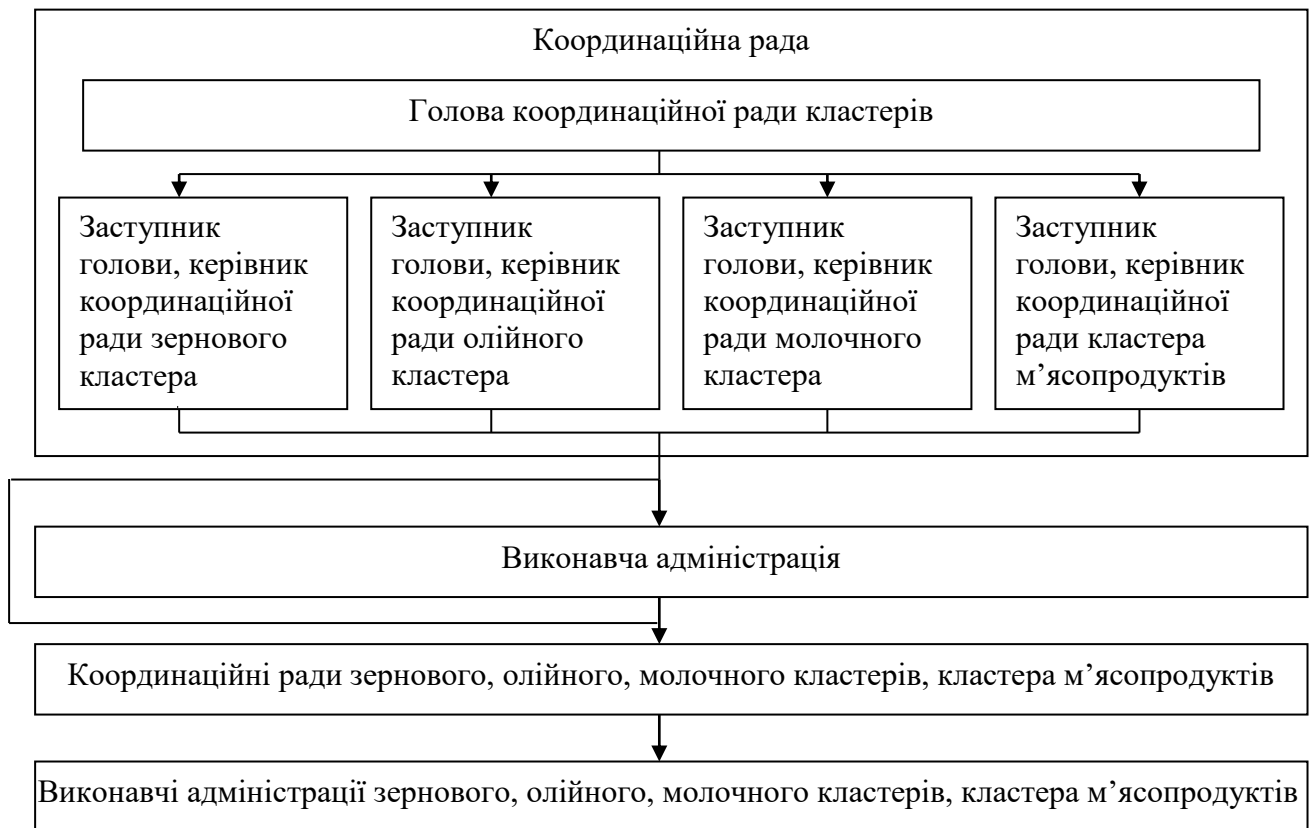

Рис. 4. - Структура управління кластерами Миколаївської області
 Джерело: розроблено на основі Бакум В.В. Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах / В.В. Бакум // Економіка АПК. – 2009. - №1. – С. 21-27

Кластер не виступає як юридична особа, а є тільки економічним поняттям. Його учасники взаємодіють в основному лише на базі довгострокових, стійких договірних відносин. Світовий досвід засвідчує, що в утворення кластерного типу доцільно об'єднуватися всім тим, хто працює на створення кінцевого продукту. На нашу думку, реалізація завдання кластеризації аграрного сектору економіки Миколаївської області, можливе лише за рахунок високого рівня самосвідомості учасників кластера. У цьому контексті надзвичайно важливим є забезпечення поінформованості аграрних підприємств області та інших структур про основні принципи діяльності кластерів.

Кластерна організація розвитку агропромислового виробництва передбачає концентрацію та спеціалізацію агропромислового виробництва з формуванням на території замкнутих циклів “виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції” на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості, а кластерна організація сільського розвитку — облаштування сільських територій і поселень шляхом комплексної розбудови сучасних агропромислової, агросервісної, житлової та культурної зон (із формуванням агромістечка або іншого характерного для території угруповання) на засадах економічної самодостатності та сталого розвитку.

Хоча роль держави у формуванні кластерів та підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств залишатиметься вагомою, її підтримка носитиме інший характер. Це дозволить суттєво зменшити обсяг заходів державної підтримки, віднесених до «жовтої скриньки», що є особливо актуальним в умовах функціонування України в СОТ.

Перехід на кластерну організацію розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має бути відображений в аграрній політиці як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого вимагає координації зусиль виробничих формувань, органів місцевого самоврядування, регіонального й державного управління, спрямування їх спільних коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. За такої організації виробництва роль районних та обласних управлінь агропромислового розвитку зростатиме, тому що більша частина організаційних, координаційних і контрольних функцій передаватиметься на місцевий рівень [83]. При цьому місцевим органам влади відводиться роль помічника управлінських структурах кластерів.

Висновки. Отже, стратегія ефективного розвитку підприємств аграрного сектору економіки Миколаївської області повинна ґрунтуватися на створенні кластерних структур, зокрема, зернового кластеру та кластеру м'ясопродукції, що сприятиме виникненню нової форми конкуренції між його учасниками, заснованої на співробітництві та інноваційному розвитку. Синергетичний ефект від діяльності таких об'єднань дозволить розвивати ефективну експортну діяльність, а також суттєво підвищити конкурентоспроможність аграрних підприємств регіону як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Анотація

У статті розглянуто з теоретичної точки зору проблему кластеризації. Розроблені кластерні структури в миколаївській області, зокрема, зерновий кластер та кластер м'ясопродукції, що сприятиме виникненню нової форми конкуренції між його учасниками, заснованої на співробітництві та інноваційному розвитку.

Ключові слова: кластеризація, кластер, підприємства, сільські території, конкурентоспроможність

Аннотация

В статье рассмотрена с теоретической точки зрения проблема кластеризации. Разработаны кластерные структуры в Николаевской области, в частности, зерновой кластер и кластер м'ясопродукції, что будет способствовать возникновению новой формы

конкуренции между его участниками, основанной на сотрудничестве и инновационном развитии.

Ключевые слова: кластеризация, кластер, предприятия, сельские территории, конкурентоспособность

Annotation

The problem of clusterization is considered in the article from the theoretical point of view. Cluster structures are developed in the Nikolaevskoy area, in particular, corn cluster and cluster of м'ясопродукції, that will be instrumental in the origin of new form of competition between his participants, based on a collaboration and innovative development.

Keywords: clusterization, cluster, enterprises, rural territories, competitiveness

Список використаних джерел

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер : пер. с англ. – М.: «Вильямс», 2005. – 608 с.
2. Бакун В.В. Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах / В.В. Бакун // Економіка АПК. – 2009. - №1. – С. 21-27.
3. Броншпак Г.К. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК / Г.К. Броншпак // Економіка АПК. – 2007. - №4. – С.45-50.
4. Кропивко М.Ф. Формування кластерів в агропромисловій сфері району / М.Ф. Кропивко, І.О. Белебега, В.В. Бакум: матеріали міжнародної науково-практичної конференції у 3-х частинах [«Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку»] – К.: ОВПС України НАН України, 2008. – С. 39-56.
5. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2009. - №1. – С.3-15.
6. Особливості формування регіональних агропромислових кластерів / М.Ф. Кропивко, Д.І.Мазоренко, І.О. Белебега, В.В. Бакум // Економіка АПК. – 2008. - №10. – С.7-15.
7. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. - №1. – С. 3-10.

УДК 331.56.004.14.

Жибак М.М.

ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ НА СЕРЕДНЬОСТРОКОВИЙ ПЕРІОД

Постановка проблеми та аналіз основних публікацій. На сучасному етапі розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки постають принципово нові вимоги до формування трудового потенціалу та ресурсозабезпеченості сільського господарства. Нижчий рівень оплати аграрної праці порівняно з іншими галузями економіки, погіршення мотивації праці, низько кваліфіковане управління персоналом, відсутність збалансованості між працездатним населенням та робочими місцями спричиняють значне вивільнення працюючих із сільськогосподарського виробництва. Це призводить до відтоку з аграрного виробництва найбільш працездатних, досвідчених і перспективних кадрів, що негативно позначається на економіці села й продовольчій безпеці України.